

A „vadság” és a „civilizáció” fogalmai

SZÉCHENYI ISTVÁN *HITEL ÉS VILÁG* CÍMŰ MŰVEIBEN

Széchenyi reformerként az ország polgári állapotainak kifejlesztésére törekedett. Felismerte, hogy a polgári civilizáció meghonosításának szándéka csak akkor lehet eredményes, ha a szükséges helyen és megfelelő módon alkalmazott hatékony tettekre, s azok eredményére vezet. Ebben pedig az önismeret döntő előfeltétel, hiszen az adott helyzet feltárása segíthet abban, hogy a tennivalók megfelelő módját és helyét ki tudjuk választani. Ez viszont reális múltértékelést és történelemszemléletet feltételez.

Széchenyi behatóan foglalkozott az emberiség fejlődésének szakaszaival, mégis a művei alapján a fejlődésről alkotható kép nem egyértelmű. Főleg a fejlődés ívét és irányát tekintve figyelhető meg kettősség. A kettősség egyik oldala, hogy hitt az emberiség általános fejlődésében és előrehaladásában. Azt vallotta, hogy a történelem folyamán a tapasztalatok egymásra halmozódásával az emberiség egyre nagyobb tudásra tett szert, s ezáltal egyre magasabb fejlődési fokra jutott el: eljutott a vadságból, a barbárság állapotából a civilizációba, a kiműveltség korába. Ezt az egyenes vonalú, felfelé ívelő fejlődési képet sokan Jeremy Bentham hatásának tulajdonítják. Ennek a fejlődési típusnak az alapján várhat az emberiség nagyobb anyagi boldogságot a jövőtől, s ezért káros a múlthoz ragaszkodni.

Széchenyi történelemszemléletében azonban felfedezhető egy, az előzőtől teljesen eltérő felfogás is, amely a „nemzetek lesznek, nemzetek vesznek” elv alapján gondolkodva a nemzetek körforgásszerű fejlődését feltételezi. A tétel kifejtésekor Széchenyi

párhuzamot von az egyén élete és a nemzet fejlődése között, és az egyes emberek életkorához hasonlóan a nemzetek fiatal-, érett- és öregkorát különbözteti meg. Ezt a szemléletét Madame de Stael hatásának tulajdonítja a szakirodalom.

Ha a két felvázolt fejlődésszemléletet megkíséreljük ábrázolni, az elsőt egy egyenes vonalú felfelé ívelő vonallal, az utóbbit pedig egy befejezetlen körrel lehetne leírni. A két egymástól eltérő fejlődésséma egy művön belül fordul elő, s ez elég ok arra, hogy feltegyük a kérdést: hogyan egyeztethetők ezek össze egymással? Mivel Széchenyi elvontan értelmezte a nemzetek fejlődését, s konkrétan egyedül Magyarország történelmére tért ki és próbálta a megfelelő fejlődési pontra besorolni, ezért úgy vélem, a mű elemzőjének is elég egyedül Magyarország példáján keresztül foglalkozni a problémával. A két, egymástól igencsak eltérő szemléletű értelmezés egyeztetése Magyarország esetében lehetséges volt, hiszen a másfél évszázaddal ezelőtti Magyarországot Széchenyi a vadság és a civilizáció rendszerében a kettő közti állapotba, az életkorok rendszerébe szerint pedig a fiatalokba helyezte, így akármelyik sémát nézzük is, Magyarországra egy boldog jövő várhat. A két felfogás szembenállása a fenti összefüggés miatt nem látszik feloldhatatlannak.

Széchenyi a *Hitel* 70–75. oldalán foglalkozott a vadság és a civilizáció kérdéskörével. Abból a tételből indult ki, hogy az emberiség történetének két kora létezik: a vadság és a civilizáció. E két korszakban a nemzetek erősek, dicső tetteket hajtanak végre, vagyis olyan nemzetek, akiknek példáját a többi követni igyekszik. E kettő között helyezkedik el a nemzetek ún. átmeneti kora is, ami a vadság és a civilizáció kora közé beékelődött kor, ám ebben az állapotban kivétel nélkül félig felvilágosult, erejükben megosztott, gyenge nemzeteket találunk. Magyarország múltja a vadság kora volt, amelyben a testi erő uralkodott, s ez a kor leginkább egy üvöltő oroszlánhoz hasonlítható. Múltbeli erőnk és nagyságunk bizonyítéka az a tény, hogy képesek voltunk a törököt megállítani. A jelen azonban a gyengeség kora, hiszen a két állapot között állunk félúton, és rajtunk múlik a túllépés meggyorsítása vagy ittlétünk meghosszabbítása. Fejlődésünket, azt, hogy ezen az állapoton túllépünk, elősegíthetik a külföldet megjárt nemesek. Azok, akik rádöbrentek címeik hiábavalóságára és arra, hogy a legfőbb érték az önerő. Az ő irányításukkal indulhatna el az a nevelés, amelynek célja az ország civilizálásának szükségére ébreszteni annak lakosait, hogy ezáltal eljuthassunk a civilizáció korába. Abba a korba, amely az ész győzelmét jelenti a testi erő felett (képekben kifejezve: a lefegyverzett férfi győzelmét az üvöltő oroszlán felett).

A felvázolt fejlődési modellre Széchenyi a későbbiekben alig tért vissza, legfeljebb néhány, a civilizált jövőt idealizáló képben, amelyben rendkívül harmonikus állapotot feltételezett.

Széchenyi a tétel magyar viszonyokra alkalmazásával a múltat eszményítő, s a reformokat ellenző nemesi réteg érvelésének fő oszlopát ingatta meg, hiszen megcáfolta azt, hogy őseink ugyanolyan állapotok között éltek volna, mint mi. A régi kor alapja szűnt meg azáltal, hogy elfogadtuk az adófizetők katonáskodását – állította –, és ennek következményeit is el kell fogadnunk.

Széchenyi másik, nemzetek fejlődésmenetét bemutató tétele a *Hitel* 161–163. oldalán található. Széchenyi abból a korában közvetlen bizonyosságnak tekintett feltevésből, abból a tételből indult ki, hogy a természet rendje körforgás, a különböző egységek folyton összeállnak és széthullanak, miközben a világegyetem az egyetlen örök. Viszont szintén bizonyítás nélkül vezette le azt a tételt, hogy ez a körforgás az emberiség történetére is igaz. A vadság idején megindult ugyanis az emberek társulási

folyamata, ami a házasságon és egyéb más egységeken keresztül vezetett el a nemzet kialakulásához. Amint kialakult egy nemzet, beindult annak „életórja”. Ez az óra leginkább egy homokórához hasonlít, tehát egyértelműen véget ér valamikor. Az ifjú- és érettkor után bekövetkező hanyatlásnak a jele, hogy a lakosok elkorcsosulnak, és a nemzeti szellem hiábavalóságokra alapozódik. Ebből viszont az következik, hogy a nemzetek történelme egy előre kijelölt pályán mozog, mellyel szemben az ember tehetetlen. Ezért változtatott Széchenyi hamarosan ezen a beállításon (*Hitel* 169.), hiszen az előző nézet leveszi az egyes ember válláról a történelemformálás felelősségét. Széchenyi a módosításban kimondta, ismételten a természetből kiindulva, hogy amint az egészséges fejlődésű tölgy is ritka, hasonlóképpen egy nemzet fejlődése sem csak a felvázolt séma szerint haladhat, mert előfordulhat, hogy valamelyik kor kimarad, illetve a korok időtartama maga is változó. Épp ezért a nemzet sorsát alakítók felelősége olyan, mint azé, aki fát ültet, és figyelembe kell vennie minden körülményt az egészséges fejlődés érdekében. Mivel Magyarország múltjában nincsen olyan dicső emlék, mely az ország hajdani nagyságát hirdetné, így boldog lehet a nemzet, mert nem játszotta még el a történelmi felemelkedés lehetőségét, s ha polgárai úgy alakítják hazájuk állapotát, boldog jövő várhat még rá.

Dessewffy József, mint a *Világ*ban olvashatjuk, ezt a tételt is kritika alá vette. Kritikája szerint Nagy Lajos és Mátyás király kora dicső és fejlett volt, és ennek figyelmen kívül hagyása miatt múltgyalázással vádolta meg Széchenyit. Ő a vádra válaszolva azt a nézetet fejtette ki, hogy mind Nagy Lajost, mind Mátyást a saját korában kell megvizsgálnunk, és tapasztalhatjuk, hogy ezek a korok csak az őket megelőzőnél voltak fejlettebbek, nem pedig saját koruk más nemzetéhez képest. Széchenyi a *Hitel* 197. oldalán ismertette, hogy szerinte hogyan szakaszolható a magyar történelem: Szent István és Szent László kora a gyermekkor, Nagy Lajos és Mátyás kora a serdülőkor, Mária Terézia uralkodása idejére esik a fiatalság kora, a jelen a férfikor, a jövő pedig az emberkor, mely eldönti, hogy korcsos hervadás vagy tündöklő öregség vár ránk.

Az a tétel, miszerint a természet rendje körforgás, a köznapi gondolkodás szintjén valóban nem szorul bizonyításra. A probléma csupán az, hogy Széchenyi ugyanilyen egyértelműnek tartotta azt is, s ezt sem bizonyította, hogy ezen törvényszerűség szerint alakul a nemzetek sorsa is.

Széchenyi az emberiség fejlődése alatt a nemzetek fejlődését értette, mely nemzetek életét általános törvényszerűségek irányítják. Ezek az általános törvényszerűségek azonban csak annyiban érvényesülnek, hogy mindenütt megvan az előre- és visszalépés lehetősége, s az már a nemzetet irányítók felelősége, hogy merre viszik azt. A törvényszerűségek ismertetése után csak a magyar példával foglalkozott, és más nemzeteket ebben az összefüggésben alig említett. Leszögezhetjük, hogy Széchenyi alapvetően nemzetekben gondolkodott, az emberiség inkább mint nemzetek összessége létezett a számára. A fejlődés szakaszai: a vadság és a civilizáció, a nemzetóra-beosztás olyan tételek, amelyeket Széchenyi nem bizonyított, hanem tényként ismertetett, majd ezeket rögtön a magyar példára vonatkoztatva érvelt. Széchenyi múltba tekintése és múltértékelése összekapcsolódott az önismeret tételével, hiszen csak a múlt helyes értékelése után juthatunk el olyan helyzetképhez, amely a valódi problémák feltárásával a fejlődés, a civilizáció megteremtésének az útját kijelöli. Ezt a kijelentést támasztja alá a *Hitel* 153–54. oldalán leírt hasonlat. Eszerint a felülről jött reformok kudarcának oka mindig is a nemzet reformokra való éretlensége volt. Vagyis ahhoz, hogy reformtörekvéseink célt érjenek, tisztában kell lennünk múltunkkal és jelenlegi helyzetünkkel.